

Odabrani sociodemografski indikatori razvijenosti Hrvatske i županija

DRAŽEN ŽIVIĆ,
NENAD POKOS,
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Zagreb, Marulićev trg 19
e-mail: drazen.zivic@pilar.hr

UDK 314/497.5
316.43(497.5)
332.1(497.5)
Pregledni rad
Primljeno: 17. veljače 2005.

Procesi i trendovi u razvoju stanovništva (napose strukturnom) nameću se značajnim okvirom ili odrednicom gospodarskoga razvoja. Oni su istodobno i razmjerno pouzdani indikatori ukupne društveno-gospodarske razvijenosti na nekom prostoru. Sociodemografski indikatori analizirani i prikazani u ovome prilogu važni su za ocjenu dosegnute razine društveno-gospodarske razvijenosti Hrvatske, ali i regionalnih aspekata toga razvoja s obzirom na značajne razlike koje u vrijednosti pojedinih indikatora postoje među hrvatskim županijama. Kao reprezentativni sociodemografski indikatori na razini Hrvatske i županija izdvojeni su: indeks promjene broja stanovnika između 1991. i 2001. godine, indeks starenja, koeficijent ukupne dobne ovisnosti, opća stopa aktivnosti ukupnog stanovništva, stopa zaposlenosti, stopa nezaposlenosti i "indeks obrazovanosti". Rangirajući županije prema navedenim indikatorima, može se ustanoviti njihova hijerarhija, s dva jasno istaknuta pola: Međimurskom i Šibensko-kninskom županijom. Prema većini izdvojenih sociodemografskih indikatora, naročito s obzirom na opću stopu aktivnosti, indeks starenja te stopu zaposlenosti i nezaposlenosti, Međimurska se županija može apostrofirati kao županija s najvišom dosegnutom razinom društveno-gospodarske razvijenosti, i to kako u odnosu na druge hrvatske županije, tako i u odnosu na Hrvatsku u cijelosti.

Ključne riječi: HRVATSKA, ŽUPANIJE, STANOVNIŠTVO, INDIKATORI, GOSPODARSKI RAZVOJ

Uvod

Brojčani i strukturni razvoj stanovništva determiniran je isprepletenom (uzročno-posljedičnom) povezanošću osnovnih odrednica i sastavnica demografske dinamike i društveno-gospodarskih procesa. Intenzitet i smjer demografskih promjena moraju se promatrati u kontekstu općeg i specifičnoga društvenog, gospodarskog, socijalnog, političkog i ostalog razvoja; dakako, i vice versa. U navedenom smislu treba voditi računa da se procesi i trendovi u razvoju stanovništva (napose strukturnom) nameću značajnim okvirom ili odrednicom gospodarskoga razvoja. Drugim riječima, "važna sastavnica ljudskog razvoja su demografski resursi" (Nejašmić, 2005:219). Stanovništvo je osnovni čimbenik gospodarskog razvoja, jer ono (preko kontingenta radne snage ili ekonomski aktivnog stanovništva) pokreće proizvodnju, ali i izravno sudjeluje u potrošnji proizvedenih dobara. Promjene koje nastaju u dinamičkom i strukturnom razvoju stanovništva, poglavito između kontingenata ekonomski aktivnog i ekonomski neaktivnog i uzdržavanog stanovništva u najširem smislu riječi, mogu značajno determinirati poremećaje u međuodnosu između proizvođačke i potrošačke uloge stanovništva, što stvarno i potencijalno može biti ključnim destabilizacijskim čimbenikom ekonomskog napretka. U navedenom kontekstu je moguće klasificirati i kvantificirati odgovarajuće sociodemografske indikatore gospodarske (ne)razvijenosti. Postoji značajna korelacija između sociodemografskih indikatora analiziranih u ovoj studiji i temeljnih procesa u društvenom i gospodarskom razvoju neke zemlje.

Osvrt na opće demografske procese u Hrvatskoj

Razvoj stanovništva Hrvatske u suvremenom razdoblju karakterizira nekoliko općih ili globalnih demografskih procesa izrazito nepovoljnih značajki po sadašnji i budući, kako de-

mografski, tako i gospodarski razvoj zemlje. Riječ je o procesima ukupne i prirodne depopulacije te demografskog starenja kao temeljnim demografskim procesima u Hrvatskoj (Wertheimer-Baletić, 2004). Ti su dugoročni demografski procesi, zbog svoje međusobne kauzalnosti, ali i zbog dubokih, dalekosežnih i trajnih negativnih posljedica, postali bitnim remetilačkim čimbenikom uravnoteženog i ravnomjernoga demografskog i regionalnog razvoja, a time i važnom odrednicom usporavanja, stagnacije, pa i nazadovanja u društveno-gospodarskom razvoju, kako Hrvatske u cijelosti, tako i većine njezinih područja/regija. Štoviše, “usporena i zakašnjela modernizacija te realsocijalistički društveni model, koji je bio sve prije nego razvojni, odredili su osnovne značajke društva i prostora u Hrvatskoj” (Nejašmić, 2005:216).

Prema nizu relevantnih statističko-demografskih pokazatelja, Hrvatska ulazi u krug onih europskih zemalja koje imaju izrazito nepovoljne demografske procese, trendove, odnose i strukture. Zapravo, “demografski trendovi u Hrvatskoj u prirodnom kretanju stanovništva, odnosno u kretanju vitalnih stopa (nataliteta, mortaliteta i prirodnog prirasta/smanjenja) i u promjenama dobne strukture, napose u ubrzanom starenju populacije, slični su trendovima u tim veličinama u mnogim zemljama Zapadne Europe (Austrija, Njemačka, Italija, Švicarska, Norveška, Švedska i druge)” (Wertheimer-Baletić, 1996:252). Drugim riječima, Hrvatska se već nalazi u posttranzicijskom razdoblju razvoja svojega stanovništva.

Hrvatska je tijekom posljednjega međupopisnog razdoblja (1991–2001) postala zemljom s ukupnom depopulacijom ili padom/smanjenjem stanovništva. *Ukupna depopulacija* u Hrvatskoj (u cijelosti kao i u većini hrvatskih županija) očekivana je posljedica već dulje prisutnih parcijalnih depopulacijskih procesa – *emigracijske, reprodukcijске, generacijske i prirodne depopulacije te demografskog starenja*. Relativno visoki ratni demografski gubitci samo su pojačali i produbili navedene depopulacijske procese (Živić i Pokos, 2004). Između 1991. i 2001. godine ukupan broj stanovnika u Hrvatskoj smanjen je za gotovo 350 tisuća ili za 7,2%.¹

Prirodna depopulacija stanovništva drugi je globalni demografski proces u razvoju stanovništva Hrvatske. Zbog svojih složenih uzroka i dalekosežnih učinaka taj proces postaje bitnim ograničavajućim čimbenikom uravnoteženoga populacijskog razvoja zemlje (Wertheimer-Baletić, 2004). Prirodno smanjenje ili pad stanovništva u Hrvatskoj prvi je puta nakon Drugoga svjetskog rata zabilježen 1991. godine, kad je “višak” umrlih osoba nad živorođenom djecom iznosio 3.496 stanovnika. Prema službenim, ali necjelovitim podatcima, u Hrvatskoj je od 1991. do 2003. godine živorođeno ukupno 586.267 djece, a umrlo 662.145 stanovnika, pa je prirodna depopulacija iznosila čak 75.827 osoba.²

Starenje stanovništva treći je globalni depopulacijski proces u razvoju stanovništva Hrvatske. Između 1961. i 2001. godine koeficijent starosti je povećan s 11,8 na 21,5, a koeficijent mladosti smanjen s 34,3 na 23,7. Istodobno, indeks starenja je porastao s 34,4 na čak 90,7. Prema rezultatima popisa 2001. godine, stanovništvo Hrvatske karakterizira *duboka starost* kao tip dobnog sastava stanovništva. Drugim riječima, “stanovništvo Hrvatske obilježava vrlo brzo starenje i visoki stupanj ostarjelosti” (Nejašmić, 2003:37).

Navedeni “nepovoljni demografski procesi pridonijeli su smanjenju ukupnoga ljudskog potencijala kao temeljnog nositelja društveno-gospodarskog razvoja Republike Hrvatske” (Nejašmić, 2005:219). Osim toga, sve izraženija populacijska polarizacija naseljenosti rezultirala je i odgovarajućom prostornom diferencijacijom u regionalnom razvoju (demografskom, društvenom, gospodarskom), što je na određeni način i opća zakonitost u tranziciji iz tradicionalnoga agrarnog u moderno industrijsko i postindustrijsko društvo (Pejnović, 2004).

¹ Zbog značajnih promjena u popisnoj metodologiji koja je primijenjena 2001. godine, ne postoji potpuna usporedivost rezultata popisa stanovništva 1991. i 2001. godine (Gelo, 2004). Kad govorimo o međupopisnoj usporedbi broja stanovnika Hrvatske između 1991. i 2001. godine, onda moramo uvijek voditi računa o tome da ona ima samo orijentacijsku vrijednost.

² Izvor: Vitalna statistika Republike Hrvatske, DZSRH, Zagreb.

Sociodemografski indikatori razvijenosti**(1) Indeks/stopa promjene broja stanovnika 1991.–2001.**

Hrvatska je između 1991. i 2001. godine zabilježila pad ukupnoga broja stanovnika od 7,2%. Od 21 hrvatske županije, uključujući Grad Zagreb, demografski rast su ostvarile samo tri županije (Zagrebačka 9,4%, Brodsko-posavska 1,0% i Istarska 1,0%) te Grad Zagreb (samo 0,2%). Preostalih je 17 hrvatskih županija imalo smanjenje ukupnoga stanovništva; demografski pad se kretao od –1,2% u Međimurskoj do čak –37,0% u Ličko-senjskoj županiji. U županijama s demografskim rastom (uključujući i Grad Zagreb) porast broja stanovnika između 1991. i 2001. godine iznosio je 2,2%, dok je u županijama s padom broja stanovnika ukupna depopulacija iznosila čak 11,3%. S obzirom na promjenu broja stanovnika u posljednjem međupopisnom razdoblju polovi su Zagrebačka i Ličko-senjska županija. Međutim, znakovito je da je, uz Ličko-senjsku županiju, čak osam hrvatskih županija imalo pad ukupnoga broja stanovnika jednak ili veći od 10%. Razvidno je da približno 15% hrvatskoga državnog teritorija ima porast, a čak 85% teritorija pad broja stanovnika, što determinira daljnje produbljene populacijske polarizacije naseljenosti, koja se tako nameće bitnim ograničavajućim čimbenikom ravnomjernijega regionalnog, demografskog, društvenog i gospodarskog razvoja hrvatske države.

Tablica 1. Kretanje ukupnoga broja stanovnika Hrvatske i županija 1991.–2001. i indeks promjene

Županije	1991.	2001.	2001/1991.
Zagrebačka	282989	309696	109,4
Krapinsko-zagorska	148779	142432	95,7
Sisačko-moslavačka	251332	185387	73,8
Karlovačka	184577	141787	76,8
Varaždinska	187853	184769	98,4
Koprivničko-križevačka	129397	124467	96,2
Bjelovarsko-bilogorska	144042	133084	92,4
Primorsko-goranska	323130	305505	94,5
Ličko-senjska	85135	53677	63
Virovitičko-podravska	104625	93389	89,3
Požeško-slavonska	99134	85831	86,4
Brodsko-posavska	174998	176765	101
Zadarska	214777	162045	75,4
Osječko-baranjska	367193	330506	90
Šibensko-kninska	152477	112891	74
Vukovarsko-srijemska	231241	204768	88,6
Splitsko-dalmatinska	474019	463676	97,8
Istarska	204346	206344	101
Dubrovačko-neretvanska	126329	122870	97,3
Međimurska	119866	118426	98,8
Grad Zagreb	777826	779145	100,2
Republika Hrvatska	4784265	4437460	92,8

IZVOR: Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2003. (www.dzs.hr);
Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2001., DZSRH, Zagreb, 2001.

(2) Dobna struktura stanovništva

Prema rezultatima popisa 2001. godine, ukupno stanovništvo Hrvatske ima koeficijent mladosti 23,7, a koeficijent starosti 21,5, što znači da ga karakterizira *duboka starost* kao tip dobne strukture stanovništva.³ Veći udjel mladog (do 19 godina starosti) u ukupnom stanovništvu u odnosu na hrvatski prosjek imalo je 12 županija, a manji udjel 9 županija (uključujući i Grad Zagreb). S obzirom na udjel mladog u ukupnom stanovništvu polovi Hrvatske su Brodsko-posavska (26,9%) i Primorsko-goranska županija (20,5%). Veći udjel mladih kohorti, s demografskog stajališta, predstavlja povoljniji okvir za formiranje kontingenata radno sposobnog stanovništva, a time – u dugoročnom smislu – i kontingenata radno aktivnog stanovništva, tj. radne snage. S druge pak strane, manji udjel mladih inicirat će manji priljev stanovništva u radno sposobnu dob, što će za posljedicu – među ostalim – imati i manji obujam radne snage te pad opće i specifičnih stopa aktivnosti, kao nepovoljnoga demografskog okvira gospodarskoga razvoja. Od 21 hrvatske županije (uključujući i Grad Zagreb), njih 8 je imalo koeficijent starosti niži, a 13 županija viši od hrvatskog prosjeka.

Tablica 2. Odabrani pokazatelji dobne strukture stanovništva Hrvatske i županija 2001.

Županije	Koeficijent mladosti	Koeficijent starosti	Indeks starenja	Tip dobnog sastava
Zagrebačka	24,3	19,4	79,8	starost
Krapinsko-zagorska	23,6	22,4	94,7	duboka starost
Sisačko-moslavačka	22,6	24,8	109,8	duboka starost
Karlovačka	20,7	26,7	128,8	duboka starost
Varaždinska	24,2	21,0	87,0	duboka starost
Koprivničko-križevačka	23,7	22,3	94,4	duboka starost
Bjelovarsko-bilogorska	23,9	23,4	97,8	duboka starost
Primorsko-goranska	20,5	22,4	109,4	duboka starost
Ličko-senjska	20,8	30,4	145,7	duboka starost
Virovitičko-podravska	25,2	21,9	87,0	starost
Požeško-slavonska	26,8	21,8	81,0	starost
Brodsko-posavska	26,9	20,8	77,5	starost
Zadarska	25,0	21,5	86,0	duboka starost
Osječko-baranjska	24,7	20,8	84,1	duboka starost
Šibensko-kninska	23,2	26,2	113,1	duboka starost
Vukovarsko-srijemska	26,4	20,2	76,5	starost
Splitsko-dalmatinska	25,5	19,8	77,8	starost
Istarska	21,8	21,7	99,7	duboka starost
Dubrovačko-neretvanska	25,1	21,7	86,3	starost
Međimurska	26,0	18,7	72,0	starost
Grad Zagreb	22,1	20,7	93,7	duboka starost
Republika Hrvatska	23,7	21,5	90,7	duboka starost

IZVOR: Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2003. (www.dzs.hr).

³ Prema kriterijima udjela velikih dobnih skupina u ukupnom stanovništvu nekoga prostora moguće je izdvojiti sedam tipova dobnog sastava stanovništva: 1. izrazita mladost, 2. mladost, 3. kasna mladost, 4. na pragu starosti, 5. starost, 6. duboka starost, 7. izrazito duboka starost (Klemenčić, 1990).

S obzirom na koeficijent starosti polovi Hrvatske su Međimurska (18,7) i Ličko-senjska županija (30,4). Visok udjel starog stanovništva ima značajne demografske i društveno-gospodarske implikacije. One se, s gospodarskog motrišta, najjasnije odražavaju u porastu broja i udjela neaktivnog stanovništva, što zahtijeva pojačane financijske napore u mirovinskom, zdravstvenom i socijalnom zbrinjavanju tih osoba. U uvjetima sve manjeg priljeva stanovništva u ekonomski aktivnu dob to predstavlja teško ostvariv zadatak.

U analizama dobne strukture stanovništva, osobito pri ocjeni dosegnute razine demografskog starenja, kao relevantan se pokazatelj koristi indeks starenja, koji predstavlja kvocijent stanovništva starog 60 i više godina prema stanovništvu starom do 19 godina života. U demografskoj se teoriji smatra da ako vrijednost indeksa starenja određene populacije premaši 40 (ili 0,40), da je ta populacija zašla u proces starenja. Vrijednost indeksa starenja koja premaši 100 (ili 1,00), pokazuje da je u toj populaciji broj i udjel starog stanovništva premašio broj i udjel mladih, što je izrazito nepovoljan odnos u dobnoj strukturi koji ima negativne posljedice, kako po njezin reprodukcijski, tako i po njezin radno aktivni potencijal. Prema rezultatima popisa 2001. godine, indeks starenja ukupnog stanovništva Hrvatske iznosio je 90,7, što znači da su velike dobne skupine mladih i starih gotovo izjednačene. Čak 5 hrvatskih županija imalo je indeks starenja veći od 100 – Primorsko-goranska (109,4), Sisačko-moslavačka (109,8), Šibensko-kninska (113,1), Karlovačka (128,8), i – najviše – Ličko-senjska (čak 145,7). Navedene županije su imale jaku migraciju selo – grad, koja je rezultirala snažnom depopulacijom ruralnih područja, ali i visoke demografske ratne gubitke tijekom Domovinskog rata, napose u domeni migracija (Živić, 1999). U njima je proces demografskog starenja daleko odmaknuo i gotovo je nezaustavljiv. S obzirom na indeks starenja, polovi Hrvatske su Ličko-senjska (145,7) i Međimurska županija (72,0).

Vrednujemo li dobni sastav stanovništva prema njegovim tipovima, onda uočavamo da se Hrvatska – kao što smo već istaknuli – nalazi u kategoriji (tipu) dobnog sastava što ga karakterizira *duboka starost*. Navedeni tip dobnog sastava imalo je 2001. godine i 13 hrvatskih županija (uključujući i Grad Zagreb). Preostalih je 8 županija imalo nešto povoljniji (zapravo, manje nepovoljan) tip dobnog sastava – *starost*.

Dobna struktura stanovništva Hrvatske i hrvatskih županija neprijeporno pokazuju da ona ne predstavlja zadovoljavajući demografski okvir za oblikovanje radno sposobnih i radno aktivnih kontingenata stanovništva. Naime, zahvaljujući naslijeđenim destabilizacijskim odrednicama demografskog razvoja, naročito gotovo kontinuiranom smanjivanju nataliteta, dugogodišnjem iseljavanju te ratnim demografskim gubiticima tijekom Domovinskog rata, stanovništvo Hrvatske je duboko i dugo zahvaćeno procesom starenja, koji se već neko vrijeme nameće ključnom remetilačkom odrednicom u budućem demografskom, ali i društveno-gospodarskom razvoju Hrvatske. Valja istaknuti da “u tako ostarjeloj populaciji dolazi do smanjenja gospodarske aktivnosti, a u mnogim je krajevima teško (a negdje i nemoguće) uspostaviti zadovoljavajući i uravnoteženi društveni život” (Nejašmić, 2003:50).

Jedan od najvažnijih pokazatelja opterećenosti stanovništva u radno sposobnoj dobi, stanovništvom u izvanradnoj dobi jest koeficijent dobne ovisnosti. Podemo li od pretpostavke da se radni kontingent stanovništva (od 20 do 64 godine života) podudara s kontingentom radno aktivnog stanovništva (radne snage),⁴ onda koeficijente dobne ovisnosti možemo, iako su aproksimativni pokazatelj, smatrati vrijednim indikatorom stvarne opterećenosti radno aktivnog, radno neaktivnim ili ovisnim (uzdržanim) stanovništvom. Drugim riječima, koeficijent dobne ovisnosti nam pokazuje koliko svaka (aktivna) osoba u radnoj dobi mora proizvesti dobara, kako bi osigurala egzistenciju za sebe, ali i za stanovništvo u ovisnoj dobi. Specifični koeficijenti dobne ovisnosti mladih i starih indiciraju nam strukturu same opterećenosti, kao i visinu potencijalnih ulaganja u ekonomski ovisne skupine stanovništva. Ako je u struk-

⁴ Navedena je pretpostavka utemeljena jer u razvijenim zemljama svijeta približno 90% radno aktivnog stanovništva (radne snage) čine osobe u radno sposobnoj dobi (Wertheimer-Baletić, 1999).

Tablica 3. Struktura stanovništva Hrvatske i županija prema radnoj sposobnosti i koeficijenti dobne ovisnosti 2001. godine

Županije	Pregradni kontingent (do 14 godina starosti)	Radni kontingent (od 15 do 64 godine)	Postradni kontingent (65 godina i stariji)	Koeficijent ukupne dobne ovisnosti	Koeficijent dobne ovisnosti mladih	Koeficijent dobne ovisnosti starih
Zagrebačka	53822	210919	42950	45,9	25,5	20,4
Krapinsko-zagorska	24293	94359	23445	50,6	25,7	24,8
Sisačko-moslavačka	29948	121393	33585	52,3	24,7	27,7
Karlovačka	20521	92081	28268	53,0	22,3	30,7
Varaždinska	31807	124114	28194	48,3	25,6	22,7
Koprivničko-križevačka	21064	82494	20520	50,4	25,5	24,9
Bjelovarsko-bilogorska	22805	86817	23010	52,8	26,3	26,5
Primorsko-goranska	42835	211540	49469	43,6	20,2	23,4
Ličko-senjska	8200	33035	12176	61,7	24,8	36,9
Virovitičko-podravsk	16962	60816	15063	52,7	27,9	24,8
Požeško-slavonska	16966	54977	13540	55,5	30,9	24,6
Brodsko-posavska	34728	114294	26751	53,8	30,4	23,4
Zadarska	29496	106148	25430	51,7	27,8	24,0
Osječko-baranjska	58719	221537	49381	48,8	26,5	22,3
Šibensko-kninska	18953	71466	21972	57,3	26,5	30,7
Vukovarsko-srijemska	39359	134860	29576	51,1	29,2	21,9
Splitsko-dalmatinska	85585	309666	66251	49,0	27,6	21,4
Istarska	31177	142146	32283	44,6	21,9	22,7
Dubrovačko-neretvanska	22467	80283	19564	52,4	28,0	24,4
Međimurska	21964	80055	16132	47,6	27,4	20,2
Grad Zagreb	122963	536981	115980	44,5	22,9	21,6
Republika Hrvatska	754634	2969981	693540	48,8	25,4	23,4

IZVOR: Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2003. (www.dzs.hr).

turi dobne ovisnosti koeficijent dobne ovisnosti mladih veći od koeficijenta dobne ovisnosti starih, onda to traži značajna financijska i druga materijalna ulaganja u "ljudski kapital", ali u dugoročnom smislu to predstavlja i značajan izvor potencijalne radne snage koja će i u kvantitativnom i u kvalitativnom smislu moći zamijeniti one skupine stanovništva koje "izlaze" iz radno aktivne dobi. S druge strane, veći koeficijent dobne ovisnosti starih zahtijeva nešto manja i strukturalno homogenija sredstva u mirovinskom, socijalnom i zdravstvenom zbrinjavanju tih osoba, ali dugoročno će predstavljati značajan teret, jer se kohorte stanovništva koje "izlaze" iz radno aktivne dobi, zbog manjeg priljeva mladih naraštaja, neće moći u dovoljnom obimu zamijeniti kohortama stanovništva koje "ulaze" u radno aktivnu dob (Wertheimer-Baletić, 1999).

Koeficijent ukupne dobne ovisnosti stanovništva Hrvatske 2001. godine iznosio je 48,8, što znači da je na 100 stanovnika u radno sposobnoj dobi (radno aktivnoj u uvjetnom smislu) dolazilo 48,8 stanovnika u pregradnoj i postradnoj (ekonomski neaktivnoj) dobi života. S ob-

zirom na koeficijent ukupne dobne ovisnosti, polovi su Hrvatske Ličko-senjska (61,7) i Primorsko-goranska županija (43,6).

(3) *Struktura stanovništva prema ekonomskoj aktivnosti*

Socioekonomska struktura stanovništva Hrvatske jedan je od važnijih čimbenika, ali i posljedica društveno-gospodarskog razvoja zemlje, jer "struktura privrede nekog područja dolazi izravno do izražaja preko ekonomske strukture stanovništva, tako da je ona osnovna spona između promjena proizvodne strukture i promjena strukture stanovništva prema ekonomskim obilježjima. Promjene u ekonomskoj strukturi stanovništva sastavni su dio i bitno su određene procesom privrednog razvoja i promjenama u strukturi privrede" (Wertheimer-Baletić, 1999:407). Prvi korak u analizi ekonomske strukture stanovništva je raščlamba strukture ukupnog stanovništva prema ekonomskoj aktivnosti. Međusobni odnos između onoga dijela populacije koje obavlja neko zanimanje radi stjecanja sredstava za život (aktivno stanovništvo) i uzdržavanog stanovništva u širem smislu riječi (osobe s osobnim prihodima i uzdržavano stanovništvo u užem smislu riječi), pouzdan su indikator strukturno-demografskih veza gospodarskog razvoja i razvoja stanovništva. U tom kontekstu se opća stopa aktivnosti ukupnog stanovništva (udjel ekonomski aktivnog⁵ u ukupnom stanovništvu), kao i specifične stope aktivnosti muškaraca i žena, uzima kao jedan od najčešće primjenjivanih pokazatelja promjena u ekonomskoj strukturi stanovništva, ali i u gospodarskom razvoju zemlje.

Prema rezultatima popisa 2001. godine, opća stopa aktivnosti ukupnog stanovništva Hrvatske iznosila je 44,0. Četvrtinu ukupnog stanovništva Hrvatske činile su osobe s osobnim prihodima (većinom umirovljenici), a nešto manje od trećine uzdržavano stanovništvo (uglavnom populacija djece i mladih. Iznadprosječnu opću stopu aktivnosti imalo 8 županija (uključujući i Grad Zagreb), a ispodprosječnu stopu 13 županija. Polovi Hrvatske su Ličko-senjska (38,3) i Međimurska županija (51,8).

Na obujam radne snage i opću stopu aktivnosti djeluju brojni demografski, društveni i gospodarski čimbenici. Pritom, svakako, osobito valja apostrofirati utjecaj dobne strukture, potom granske strukture privrede, intenzitet i smjer gospodarskog razvoja, zakonske propise u vezi s obvezatnim trajanjem školovanja, radno zakonodavstvo itd. Kad su posrijedi demografske odrednice opće stope aktivnosti, treba istaknuti veliku ulogu kontingenta stanovništva do 19 godina starosti. Opća je zakonitost – što je veći udjel mladog stanovništva, to je niža opća stopa aktivnosti, ali je zato značajno visok udjel uzdržavanog stanovništva. Navedena zakonitost se modificira djelovanjem i drugih čimbenika, napose udjelom poljoprivrednog stanovništva, koje u prosjeku ima višu opću stopu aktivnosti od nepoljoprivrednog stanovništva. Primjer Međimurske županije dobro ilustrira navedenu tvrdnju. U toj je hrvatskoj županiji, prema rezultatima popisa 2001. godine, udjel stanovništva do 19 godina starosti u ukupnom stanovništvu bio iznadprosječno visok i iznosio je 26,0%.⁶ Sukladno prethodnoj zakonitosti, valjalo bi očekivati da Međimurska županija ima – barem – ispodprosječnu opću stopu aktivnosti. Međutim, Međimurska županija ima najvišu opću stopu aktivnosti (51,8) od svih hrvatskih županija i mnogo višu u odnosu na hrvatski prosjek (44,0). Posljedica je to či-

⁵ Kontingent ekonomski aktivnog stanovništva uključuje: sve zaposlene osobe, sve osobe koje aktivno obavljaju zanimanje, ali nisu u radnom odnosu, nezaposlene koji su prije bili zaposleni te osobe koje prvi put traže zaposlenje.

⁶ Veći udjel mladih u ukupnom stanovništvu od Međimurske županije imale su samo Požeško-slavonska (26,8%), Brodsko-posavska (26,9%) i Vukovarsko-srijemska županija (26,4%). Posljedica je to činjenice što su te županije u proteklom međupopisnom razdoblju bile zahvaćene relativno brojnim imigracijskim strujama mlađeg, reprodukcijски vitalnog stanovništva, što se na primjeru Brodsko-posavske i Vukovarsko-srijemske županije odrazilo pozitivno i na prirodno kretanje stanovništva, osobito na dinamiku nataliteta.

njenice što je u toj županiji još uvijek relativno visok udjel poljoprivrednog stanovništva (13,8%), koje – kao što je već naglašeno – ima veću stopu aktivnosti od nepoljoprivrednog stanovništva, ali i vrlo visoke (zapravo najviše u Hrvatskoj) opće stope aktivnosti ženskog stanovništva (46,7), napose u poljoprivrednim djelatnostima. Slična ocjena vrijedi i za Krapinsko-zagorsku, Koprivničko-križevačku i Bjelovarsko-bilogorsku županiju. U njima je iznadprosječno visoka opća stopa aktivnosti više posljedica vrlo visokog udjela poljoprivrednog stanovništva, a bitno manje dobne strukture, tj. broja i udjela mladih u ukupnom stanovništvu. Ispodprosječno niska opća stopa aktivnosti u Požeško-slavonskoj, Brodsko-posavskoj, Zadarskoj, Osječko-baranjskoj, Vukovarsko-srijemskoj i Splitsko-dalmatinskoj županiji determinirana je, kako iznadprosječno visokim udjelima mladog stanovništva, relativno manjim udjelima poljoprivrednog stanovništva,⁷ tako i promjenama i problemima u gospodarskoj strukturi te posljedicama rata (razaranja gospodarske, prometne i komunalne infrastrukture).

Na primjeru hrvatskih županija može se osnovanom uzeti pretpostavka prema kojoj se opća stopa aktivnosti može uzeti valjanim indikatorom razine dohotka *per capita*. Naime, hrvatske se županije u suvremenom razdoblju, unatoč donekle prostorno diferenciranom utjecaju srbijanske oružane agresije, ipak razvijaju u približno jednakim demografskim, društvenim, gospodarskim i drugim uvjetima. Prihvatimo li to polazište, možemo zaključiti da viša stopa aktivnosti ujedno znači i veći dohodak *per capita*, a onda i viši stupanj društveno-gospodarske razvijenosti. U tom kontekstu, dakako, daleko ispred svih drugih hrvatskih županija prednjači Međimurska županija.

Tablica 4. Stanovništvo Hrvatske i županija prema aktivnosti 2001. godine

Županija	Ukupan broj stanovnika	Aktivno stanovništvo	Opća stopa aktivnosti	Osobe s osobnim prihodima	%	Udržavano stanovništvo	%
Zagrebačka	309696	144406	46,6	73756	23,8	91534	29,6
Krapinsko-zagorska	142432	69480	48,8	33587	23,6	39365	27,6
Sisačko-moslavačka	185387	75951	41,0	53157	28,7	56279	30,4
Karlovačka	141787	62295	43,9	43377	30,6	36115	25,5
Varaždinska	184769	81828	44,3	50060	27,1	52881	28,6
Koprivničko-križevačka	124467	57127	45,9	29213	23,5	38127	29,8
Bjelovarsko-bilogorska	133084	63963	48,1	30855	23,2	38266	28,7
Primorsko-goranska	305505	141139	46,2	86433	28,3	77933	25,5
Ličko-senjska	53677	20561	38,3	17633	32,9	15483	28,8
Virovitičko-podravska	93389	39098	41,9	22765	24,4	31526	33,7
Požeško-slavonska	85831	34954	40,7	21758	25,3	29119	33,9
Brodsko-posavska	176765	71519	40,5	41472	23,5	63774	36,1
Zadarska	162045	65154	40,2	43222	26,7	53669	33,1
Osječko-baranjska	330506	137948	41,7	82331	24,9	110227	33,4
Šibensko-kninska	112891	44892	39,8	32707	29,0	35292	31,2

⁷ Prema rezultatima popisa 2001. godine, udjel poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu u Požeško-slavonskoj županiji iznosio je 9,6%, u Brodsko-posavskoj 7,7%, u Zadarskoj 3,1%, u Osječko-baranjskoj 6,4%, u Vukovarsko-srijemskoj 9,4% te u Splitsko-dalmatinskoj županiji 1,7%.

Županija	Ukupan broj stanovnika	Aktivno stanovništvo	Opća stopa aktivnosti	Osobe s osobnim prihodima	%	Udržavano stanovništvo	%
Vukovarsko-srijemska	204768	82798	40,4	48287	23,6	73683	36,0
Splitsko-dalmatinska	463676	194082	41,9	117990	25,4	151604	32,7
Istarska	206344	95694	46,4	56429	27,3	54221	26,3
Dubrovačko-neretvanska	122870	52242	42,5	30516	24,8	40112	32,7
Međimurska	118426	61302	51,8	23173	19,6	33951	28,6
Grad Zagreb	779145	356186	45,7	208833	26,8	214126	27,5
Republika Hrvatska	4437460	1952619	44,0	1147554	25,9	1337287	30,1

IZVOR: Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2003. (www.dzs.hr)

Uz opću stopu aktivnosti jedan od važnijih pokazatelja/indikatora opće razine aktivnosti na tržištu rada je stopa iskorištenosti radnog kontingenta ili opća stopa aktivnosti radnog kontingenta, koja podrazumijeva udjel aktivnog stanovništva u radnoj dobi u ukupnom radno sposobnom stanovništvu starom od 15 do 64 godine života. Prema rezultatima popisa 2001. godine, prosječna stopa iskorištenosti radnog kontingenta za Hrvatsku je iznosila 64,4%. Iznadprosječnu stopu iskorištenosti imalo je 10 županija (uključujući i Grad Zagreb), a ispodprosječnu 11 županija. Polovi Hrvatske su Međimurska (72,3%) i Vukovarsko-srijemska županija (60,1%).

Tablica 5. Opća stopa aktivnosti i stopa iskorištenosti radnog kontingenta Hrvatske i županija 2001. godine

Županije	Opća stopa aktivnosti ukupnog stanovništva	Opća stopa aktivnosti muškog stanovništva	Opća stopa aktivnosti ženskog stanovništva	Stopa iskorištenosti radnog konting
Zagrebačka	46,6	53,6	40,0	66,4
Krapinsko-zagorska	48,8	54,2	43,7	68,7
Sisačko-moslavačka	41,0	49,8	32,8	61,3
Karlovačka	43,9	51,2	37,2	65,8
Varaždinska	44,3	51,2	37,8	64,5
Koprivničko-križevačka	45,9	55,3	37,2	66,6
Bjelovarsko-bilogorska	48,1	56,0	40,6	68,9
Primorsko-goranska	46,2	51,8	41,0	66,3
Ličko-senjska	38,3	47,2	29,6	60,8
Virovitičko-podravska	41,9	52,6	31,9	62,3
Požeško-slavonska	40,7	49,1	32,9	61,6
Brodsko-posavska	40,5	50,0	31,5	60,7
Zadarska	40,2	48,1	32,5	61,2
Osječko-baranjska	41,7	50,5	33,7	61,3
Šibensko-kninska	39,8	46,4	33,5	61,9

Županije	Opća stopa aktivnosti ukupnog stanovništva	Opća stopa aktivnosti muškog stanovništva	Opća stopa aktivnosti ženskog stanovništva	Stopa iskorištenosti radnog konting
Vukovarsko-srijemska	40,4	50,4	31,2	60,1
Splitsko-dalmatinska	41,9	47,2	36,7	62,0
Istarska	46,4	52,4	40,7	67,1
Dubrovačko-neretvanska	42,5	49,0	36,5	64,2
Medimurska	51,8	57,1	46,7	72,3
Grad Zagreb	45,7	50,0	41,9	65,8
Republika Hrvatska	44,0	50,8	37,7	64,4

IZVOR: Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2003. (www.dzs.hr)

(4) *Struktura stanovništva prema sektorima djelatnosti*

Ekonomska struktura aktivnog stanovništva (radne snage) ili struktura stanovništva prema (sektorima) djelatnosti jedan je od najznačajnijih indikatora odgovarajuće etape u društveno-gospodarskom razvoju. Promjene u ekonomskoj strukturi aktivnog stanovništva u biti označavaju "proces premještanja, preraspodjele, migraciju radne snage među djelatnostima i granama ukupne privrede određene zemlje koji se odvija povezano uz proces sektorske i granske preraspodjele proizvodnih sredstava" (Wertheimer-Baletić, 1999:500). Opće je poznato da nerazvijenija društva karakterizira visok udjel poljoprivrednih djelatnosti. Gospodarski razvoj potaknut ubrzanom i urbano orijentiranom industrijalizacijom, a kasnije i tercijarizacijom, izaziva smanjivanje udjela poljoprivrednog i seoskog stanovništva (procesi deagrarijacije i deruralizacije). Drugim riječima, "proizvodna struktura u kojoj prevladavaju nepoljoprivredne djelatnosti pokazatelj je razvijenijeg oblika ekonomske strukture stanovništva" (Wertheimer-Baletić, 1999:498).

Tablica 6. **Struktura zaposlenog stanovništva Hrvatske i županija prema pretežitoj aktivnosti po sektorima djelatnosti 2001. godine**

Županije	Primarni sektor (%)	Sekundarni sektor (%)	Tercijarni sektor (%)
Zagrebačka	12,7	28,8	49,6
Krapinsko-zagorska	25,0	33,9	34,8
Sisačko-moslavačka	12,9	34,4	44,9
Karlovačka	12,8	27,7	48,4
Varaždinska	12,4	38,7	41,3
Koprivničko-križevačka	30,1	29,6	34,3
Bjelovarsko-bilogorska	37,7	23,2	32,8
Primorsko-goranska	2,3	24,8	63,5
Ličko-senjska	14,8	16,4	54,9
Virovitičko-podravska	28,9	27,4	37,0
Požeško-slavonska	20,9	28,1	39,7
Brodsko-posavska	17,3	26,5	43,2
Zadarska	5,6	19,0	62,1

Županije	Primarni sektor (%)	Sekundarni sektor (%)	Tercijarni sektor (%)
Osječko-baranjska	14,5	26,6	49,6
Šibensko-kninska	5,3	21,5	62,0
Vukovarsko-srijemska	19,7	19,9	43,6
Splitsko-dalmatinska	3,7	23,8	60,3
Istarska	4,3	29,2	58,4
Dubrovačko-neretvanska	6,7	14,8	69,8
Međimurska	24,0	32,9	30,4
Grad Zagreb	1,2	24,2	67,4
Republika Hrvatska	11,3	26,4	52,9

Napomena: Razlika do 100% se odnosi na osobe na radu u inozemstvu te na nepoznatu djelatnost.

IZVOR: Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2003. (www.dzs.hr).

U demografskoj se literaturi susreću različite podjele ekonomski aktivnog stanovništva s obzirom na djelatnosti. Jedna od najčešće korištenih jest podjela na primarne, sekundarne i tercijarne djelatnosti. Prema metodološkim napomenama u rezultatima popisa stanovništva 2001. godine, pod djelatnošću se podrazumijeva "obilježje ekonomske aktivnosti poslovnog subjekta (poduzeća, obrta, poljoprivrednog gospodarstva, ustanove i sl.) u kojem osoba obavlja ili je obavljala svoj posao. Djelatnost se određuje na temelju vrste proizvedenih dobara ili usluga koje obavlja poslovni subjekt u kojem osoba radi."⁸ Primarni sektor djelatnosti obuhvaća: poljoprivredu, lov, šumarstvo i ribarstvo. Sekundarni sektor djelatnosti obuhvaća: rudarstvo i vađenje, prerađivačku industriju, opskrbu električnom energijom, plinom i vodom te građevinarstvo. Tercijarni sektor obuhvaća: trgovinu na veliko i malo, hotele i restorane, prijevoz, skladištenje i veze, financijsko posredovanje, poslovanje nekretninama, iznajmljivanje i poslovne usluge, javnu upravu i obranu, obrazovanje, zdravstvenu zaštitu, socijalnu skrb itd.

Prema rezultatima popisa stanovništva 2001. godine, primarni sektor (I) je obuhvaćao 11,3% zaposlenog stanovništva Hrvatske, sekundarni sektor (II) 26,4%, a tercijarni sektor (III) – najviše – 52,9%. Međutim, na županijskoj razini postoje značajne razlike. Iznadprosječni udjel primarnoga sektora imaju županije tradicionalno orijentirane na poljoprivredne djelatnosti (ratarstvo, stočarstvo, šumarstvo, povrtlarstvo, voćarstvo), i u kojima je i udjel poljoprivrednog u ukupnom stanovništvu još uvijek relativno visok. Ispodprosječni udjel primarnog sektora djelatnosti, uz – dakako – Grad Zagreb, imaju županije u obalnom prostoru Hrvatske. To znači da su u tom dijelu hrvatskoga teritorija procesi deagrarizacije bili vrlo snažni i brzi, te da su rezultirali velikim transferom radne snage u sekundarne (industrijske) i naročito tercijarne (uslužne) djelatnosti, osobito u turizam i ugostiteljstvo. S obzirom na udjel primarnog sektora djelatnosti polovi Hrvatske su Grad Zagreb (1,2%) i Bjelovarsko-bilogorska županija (37,7%).

Sredinom pedesetih godina 20. stoljeća godina u Hrvatskoj je započela intenzivna i ubrzana industrijalizacija, koja je – uz druge čimbenike – potaknula značajan prijelaz radne snage iz poljoprivrednih u nepoljoprivredne djelatnosti, najprije u radno intenzivnu industriju (metalurgiju, tekstilnu, prehrambenu...), a potom i u uslužne djelatnosti. S obzirom na to da je industrijalizacija u Hrvatskoj uglavnom bila urbano orijentirana, industrijalizacija je vrlo brzo rezultirala i premještanjem stanovništva iz ruralnih u urbana područja, što je dovelo do demografskog praznjenja seoskih, a pretjeranog napučivanja gradskih naselja. Migracije selo

⁸ Popis stanovništva 2001., Metodološke napomene, DZSRH, Zagreb, 2002. (www.dzs.hr)

– grad su u Hrvatskoj često bile stihijske i nekontrolirane pa su dovele do značajnih demografskih, društvenih, gospodarskih i socijalnih problema, kako u ishodišnim područjima tih migracijskih struja (dakle, na selu), tako i u njihovim odredištima (dakle, u gradovima). Valja, doduše, priznati da su u desetljećima koja su slijedila bili i vrlo snažni procesi tercijarizacije, tj. jačanje uslužnih djelatnosti, što je dovelo do novoga transfera radne snage, ovoga puta iz sekundarnog prema tercijarnom (i kvartarnom) sektoru. Zbog toga je danas značenje sekundarnog sektora realno manje nego prije dva do tri desetljeća. Tome su, svakako, na određeni način pridonijeli i srbijanska oružana agresija i teško gospodarsko naslijeđe iz posljednjih godina socijalističke Jugoslavije. S obzirom na udjel stanovništva u sekundarnim djelatnostima, polovi Hrvatske su Dubrovačko-neretvanska (14,8%) i Varaždinska županija (38,7%).

Redosljed sektora djelatnosti III – II – I ima 17 hrvatskih županija, uključujući i Grad Zagreb. Međutim, od njih 17, u samo je 8 županija udjel tercijarnog sektora viši od hrvatskoga prosjeka – Primorsko-goranskoj, Ličko-senjskoj, Zadarskoj, Šibensko-kninskoj, Splitsko-dalmatinskoj, Istarskoj i Dubrovačko-neretvanskoj županiji te Gradu Zagrebu. S iznimkom Grada Zagreba i dijelom Ličko-senjske županije, riječ je, dakle, o jadranskim županijama sa snažnom orijentacijom na turizam i ugostiteljstvo, pa je, stoga, posve razumljiv vrlo visok udjel tercijarnog sektora djelatnosti. U navedenim županijama, s iznimkom Istarske, udjel sekundarnog sektora ne prelazi četvrtinu ukupnoga broja zaposlenih. Nešto viši udjel industrijskih djelatnosti u Istarskoj županiji (29,2%) te – sukladno tome – nešto manji udjel uslužnih djelatnosti, posljedica je koncentracije i dosadašnjega razvoja određenih rudarskih i industrijskih grana u Puli, Labinu i Raši. S obzirom na udjel tercijarnog sektora djelatnosti, polovi Hrvatske su Međimurska (30,4%) i Dubrovačko-neretvanska županija (69,8%).

(5) *Zaposlenost i nezaposlenost*

Ukupna zaposlenost i nezaposlenost stanovništva (zajedno sa stopama zaposlenosti i nezaposlenosti) vrlo su važni pokazatelji/indikator ekonomske razvijenosti. Postoji nekoliko relevantnih izvora podataka o broju zaposlenih i nezaposlenih. To su popisi stanovništva, ankete o radnoj snazi na uzorku kućanstava, statistike službi socijalnog osiguranja te anketiranje poduzeća. Svaki od tih izvora ima i svoje prednosti i nedostatke kad se tiče vjerodostojnosti i cjelovitosti podataka. U ovoj smo analizi koristili podatke dobivene iz rezultata popisa stanovništva 2001. godine.

Prema metodologiji popisa, kontingent zaposlenih osoba (prema pretežitoj aktivnosti) čine “sve osobe koje su u vrijeme Popisa, ili pretežito tijekom 12 mjeseci koji su prethodili Popisu, obavljale posao za novac ili plaćanje u naturi, a u cilju stjecanja sredstava za život.” U taj su kontingent ušle i “sve osobe koje su u vrijeme Popisa bile trenutačno odsutne s posla, a koje će se vratiti na posao nakon prestanka razloga odsutnosti.”⁹ Rezultati popisa su pokazali da je u Hrvatskoj na dan 31. ožujka 2001. godine bilo ukupno 1.553.643 zaposlene osobe, pa je stopa zaposlenosti iznosila 42,2%. Najvišu stopu zaposlenosti imala je Međimurska (čak 55,9%), a najmanju Šibensko-kninska županija (samo 33,0%). Znakovito je da su sve županije s ispodprosječnom stopom zaposlenosti bile izravno izložene srbijanskoj oružanoj agresiji, tako da je u njima razina zaposlenosti umnogome determinirana ratom i ratnim posljedicama.

“Nezaposlenost donekle predstavlja naličje zaposlenosti” (Kerovec, 2002:57). Stoga je ono dobar pokazatelj gospodarskoga razvoja, ali na određeni način i pokazatelj mogućih rezervi (potencijala) radne snage, koji se zbog problema u ekonomskoj strukturi i dinamici ne mogu do kraja aktivirati. Sadašnje stanje u području nezaposlenosti u Hrvatskoj izazvano je isključivo gospodarskim razlozima, tj. gospodarskom krizom i stagnacijom; demografske odrednice kretanja radne snage i zaposlenosti nemaju u tome gotovo nikakvoga udjela. Naglasi-

⁹ Prema: Popis stanovništva 2001., Metodološke napomene, DZSRH, Zagreb, 2002. (www.dzs.hr).

li smo da demografski procesi u Hrvatskoj, osobito prirodna dinamika i dobno-spolna struktura stanovništva, više nisu zadovoljavajući demografski okvir za oblikovanje kontingenata ekonomski aktivnog stanovništva, a time i gospodarskoga razvoja u cijelosti.

Tablica 7. Zaposleno i nezaposleno stanovništvo Hrvatske i županija prema popisu 2001. godine

Županije	Broj zaposlenih	Stopa zaposlenosti	Broj nezaposlenih	Stopa nezaposlenosti
Zagrebačka	119656	46,8	24750	17,1
Krapinsko-zagorska	60117	50,9	9363	13,5
Sisačko-moslavačka	56883	36,6	19068	25,1
Karlovačka	47662	39,3	14633	23,5
Varaždinska	68362	44,7	13466	16,5
Koprivničko-križevačka	48071	46,5	9056	15,9
Bjelovarsko-bilogorska	53797	48,8	10166	15,9
Primorsko-goranska	113424	43,2	27715	19,6
Ličko-senjska	15904	35,0	4657	22,6
Virovitičko-podravska	31214	40,8	7884	20,2
Požeško-slavonska	28080	40,8	6874	19,7
Brodsko-posavska	53546	37,7	17973	25,1
Zadarska	47132	35,6	18022	27,7
Osječko-baranjska	104521	38,5	33427	24,2
Šibensko-kninska	30990	33,0	13902	31,0
Vukovarsko-srijemska	60876	36,8	21922	26,5
Splitsko-dalmatinska	143526	38,0	50556	26,0
Istarska	79876	45,6	15818	16,5
Dubrovačko-neretvanska	39848	39,7	12394	23,7
Međimurska	53886	55,9	7416	12,1
Grad Zagreb	296272	45,2	59914	16,8
Republika Hrvatska	1553643	42,2	398976	20,4

IZVOR: Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2003. (www.dzs.hr)

Nezaposlenost u Hrvatskoj smo, također, prikazali na temelju rezultata popisa stanovništva 2001. godine. Prema metodologiji primijenjenoj u tom popisu stanovništva, u kontingent nezaposlenih osoba prema pretežitoj aktivnosti ubrojene su sve "osobe koje u vrijeme Popisa, ili pretežito tijekom 12 mjeseci koji su prethodili Popisu, nisu imale posao i poduzimale su aktivnosti za pronalaženje posla."¹⁰ Na taj smo način utvrdili da je 31. ožujka 2001. godine u Hrvatskoj bilo ukupno 398.976 nezaposlenih osoba te da je stopa nezaposlenosti iznosila 20,4%. Stopu nezaposlenosti višu od hrvatskog prosjeka imala je polovica hrvatskih županija (Sisačko-moslavačka, Karlovačka, Ličko-senjska, Brodsko-posavska, Zadarska, Osječko-baranjska, Šibensko-kninska, Vukovarsko-srijemska, Splitsko-dalmatinska i Dubrovačko-neret-

¹⁰ Popis stanovništva 2001., Metodološke napomene, DZSRH, Zagreb, 2002. (www.dzs.hr).

vanska županija). Riječ je o županijama koje su imale i ispodprosječnu stopu zaposlenosti. Sporo restrukturiranje privrednih djelatnosti i neprilagodena tržišnim uvjetima poslovanja, uz ratna razaranja, osnovne su odrednice tako visokih stopa nezaposlenosti. S obzirom na stopu nezaposlenosti, polovi Hrvatske su Međimurska (12,1%) i Šibensko-kninska županija (31,0%).

Više je nego očito da, s obzirom na broj zaposlenih i nezaposlenih osoba u Hrvatskoj, postoje značajne međužupanijske razlike, koje onda ocrtavaju i znakovitu diferenciranost u ekonomskom razvoju. Navedenu tvrdnju donekle potvrđuje i izračunati svojevrсни "indeks (ne)zaposlenosti", kao kvocijenti broja nezaposlenih i zaposlenih na sto stanovnika. Za cijelu Hrvatsku, na 100 zaposlenih osoba dolazi 25,68 nezaposlenih stanovnika. Najnepovoljniji omjer između broja zaposlenih i broja nezaposlenih osoba ima Šibensko-kninska županija. U njoj na 100 zaposlenih dolazi čak 44,86 nezaposlenih stanovnika. Najpovoljniji omjer ima Međimurska županija u kojoj na 100 zaposlenih stanovnika dolazi 13,76 nezaposlenih osoba. Između tih dvaju polova nalaze se preostale hrvatske županije, s tim da ih čak deset (uključujući Šibensko-kninsku županiju) ima "indeks (ne)zaposlenosti" veći od hrvatskoga prosjeka.

(6) *Obrazovna struktura stanovništva*

Suvremeni društveno-gospodarski razvoj, koji je utemeljen na sve bržoj podjeli rada i specijalizaciji proizvodnje, nezamisliv je bez visoke razine znanja. Naime, procesi industrijalizacije i tercijarizacije nameću potrebu za sve obrazovanijom radnom snagom, napose za visokoobrazovanim stručnjacima. Stupanj obrazovanosti stanovništva, izražen kroz školsku spremu, relevantan je pokazatelj jednog od iznimno važnih čimbenika općeg zaostajanja hrvatskoga društva i gospodarstva u odnosu na razvijenija područja ili zemlje svijeta. Pri ocjeni uzročnika takvoga stanja valja voditi računa o brojnim povijesnim, društvenim i kulturološkim odrednicama razvoja hrvatskoga prostora, osobito o njihovim tradicijskim korijenima.

Tablica 8. Više i visoko obrazovano stanovništvo i "indeks obrazovanosti" Hrvatske i županija 2001. godine

Županije	Ukupan broj stanovnika*	Broj stan. bez škole	% u uk. broju stanovnika	Broj stan. s višom i visokom školom**	% u uk. broju stanovnika	Indeks obrazovanosti***
Zagrebačka	258874	6286	2,4	20126	7,8	320,2
Krapinsko-zagorska	118139	2465	2,1	6861	5,8	278,3
Sisačko-moslavačka	155439	7759	5,0	11783	7,6	151,9
Karlovačka	121266	4859	4,0	10440	8,6	214,9
Varaždinska	152962	2296	1,5	12791	8,4	557,1
Koprivničko-križevačka	103403	2086	2,0	7217	7,0	346,0
Bjelovarsko-bilogorska	110279	3928	3,6	7249	6,6	184,5
Primorsko-goranska	262670	2836	1,1	39890	15,2	1406,6
Ličko-senjska	45477	2118	4,7	3214	7,1	151,7
Virovitičko-podravska	76427	2760	3,6	4391	5,7	159,1
Požeško-slavonska	68865	3276	4,8	4640	6,7	141,6
Brodsko-posavska	142037	6052	4,3	9806	6,9	162,0
Zadarska	132549	6787	5,1	14121	10,7	208,1

Županije	Ukupan broj stanovnika*	Broj stan. bez škole	% u uk. broju stanovnika	Broj stan. s višom i visokom školom**	% u uk. broju stanovnika	Indeks obrazovanosti***
Osječko-baranjska	271787	9113	3,4	24916	9,2	273,4
Šibensko-kninska	93938	7414	7,9	8775	9,3	118,4
Vukovarsko-srijemska	165409	8782	5,3	10945	6,6	124,6
Splitsko-dalmatinska	378091	13302	3,5	51020	13,5	383,6
Istarska	175167	2546	1,5	21971	12,5	863,0
Dubrovačko-neretvanska	100403	1996	2,0	14008	14,0	701,8
Međimurska	96462	1221	1,3	6288	6,5	515,0
Grad Zagreb	656182	7450	1,1	147480	22,5	1979,6
Republika Hrvatska	3682826	105332	2,9	438034	11,9	415,9

* Riječ je o stanovništvu starijem od 15 godina.

** Uključuje podatke za magisterij i doktorat.

*** Predstavlja kvocijent visokoobrazovanog stanovništva i stanovništva bez školske sprema na 100 stanovnika.

IZVOR: Popis stanovništva 2001., DZSRH, Zagreb, 2003. (www.dzs.hr).

U Hrvatskoj je prema rezultatima popisa 2001. godine bilo ukupno 105.332 osobe bez ikakve školske sprema. Oni su činili 2,9% stanovništva Hrvatske starijeg od 15 godina života. Polovi Hrvatske su Primorsko-goranska županija i Grad Zagreb (1,1%) te Šibensko-kninska županija (7,9%). Međutim, bitno je važnije promotriti udjele stanovništva s višom i visokom školom jer se ti kontingenti stanovništva u kontekstu društveno-gospodarskoga razvoja nameću kao jedan od ključnih čimbenika ubrzanog napretka. Prema rezultatima popisa 2001. godine, od 3.682.826 stanovnika Hrvatske starijih od 15 godina života, njih je 11,9% imalo završenu višu ili visoku školu, u što se ubraja i dvadesetak tisuća osoba s magisterijem ili doktoratom znanosti. Samo 5 hrvatskih županija imalo je iznadprosječan udjel više i visokoobrazovanog stanovništva u odnosu na hrvatski prosjek. To su Primorsko-goranska, Splitsko-dalmatinska, Istarska i Dubrovačko-neretvanska županija te Grad Zagreb. To su i jedine županije u kojima je udjel toga stanovništva u ukupnom broju stanovnika s višom i visokom školom bio veći od udjela njihova stanovništva u ukupnom broju stanovnika Hrvatske. U navedenim upravno-teritorijalnim sastavnicama Hrvatske živjelo je 2001. godine gotovo dvije trećine (62,65%) svih više i visokoobrazovanih stanovnika u Hrvatskoj, premda su one iste godine činile značajno manje od polovine (42,31%) ukupnoga stanovništva Republike Hrvatske. Najmanji udjel više i visokoobrazovanog stanovništva zabilježila je Virovitičko-podravnska županija (5,7%).

Uspoređujući broj stanovnika Hrvatske bez škole i stanovnika s višom i visokom školom ("indeks obrazovanosti"), uočavamo da se u najpovoljnijoj situaciji nalaze Primorsko-goranska županija i Grad Zagreb. U prvoj županiji na 100 stanovnika bez škole dolazi 1.406,6 stanovnika s višom i visokom školom. U Gradu Zagrebu omjer je još povoljniji – na sto stanovnika bez škole dolazi čak 1.979,6 stanovnika s višom i visokom školom. "Indeks obrazovanosti" za cijelu Hrvatsku iznosi 415,9. Uz Primorsko-goransku županiju te Grad Zagreb, iznadprosječni "indeks obrazovanosti" imale su još samo Varaždinska, Istarska, Dubrovačko-neretvanska i Međimurska županija. U osobito su nepovoljnom položaju županije u kojima je "indeks obrazovanosti" niži od 200. U tim županijama, na sto stanovnika bez škole dolazi manje od 200 stanovnika s višom i visokom školom.

Zaključni osvrt**Tablica 9. Rang odabranih sociodemografskih indikatora razvijenosti Hrvatske i županija**

Županije	A	B	C	D	E	F	G	Prosjek	RANG
Zagrebačka	1	5	4	4	4	8	9	5,0	2
Krapinsko-zagorska	10	14	10	2	2	2	10	7,1	6
Sisačko-moslavačka	20	18	13	15	18	16-17	17	16,7	19
Karlovačka	17	20	17	10	13	13	12	14,6	16-17
Varaždinska	6	10-11	6	9	8	5-6	5	7,0	5
Koprivničko-križevačka	9	13	9	7	5	3-4	8	7,7	7
Bjelovarsko-bilogorska	12	15	16	3	3	3-4	14	9,4	9
Primorsko-goranska	11	17	1	6	9	9	2	7,9	8
Ličko-senjska	21	21	21	21	20	12	18	19,1	20
Virovitičko-podravska	14	10-11	15	12-13	10-11	11	16	12,6	14
Požeško-slavonska	16	6	19	16	10-11	10	19	13,7	15
Brodsko-posavska	2-3	3	18	17	16	16-17	15	12,4	13
Zadarska	18	8	12	19	19	20	13	15,6	18
Osječko-baranjska	13	7	7	14	14	15	11	11,6	12
Šibensko-kninska	19	19	20	20	21	21	21	20,1	21
Vukovarsko-srijemska	15	2	11	18	17	19	20	14,6	16-17
Splitsko-dalmatinska	7	4	8	12-13	15	18	7	10,1	10
Istarska	2-3	16	3	5	6	5-6	3	5,7	3
Dubrovačko-neretvanska	8	9	14	11	12	14	4	10,3	11
Međimurska	5	1	5	1	1	1	6	2,9	1
Grad Zagreb	4	12	2	8	7	7	1	5,9	4

A – indeks promjene broja stanovnika 1991. – 2001.

B – indeks starenja

C – koeficijent ukupne dobne ovisnosti

D – opća stopa aktivnosti ukupnog stanovništva

E – stopa zaposlenosti

F – stopa nezaposlenosti

G – “indeks obrazovanosti”

Sociodemografski indikatori analizirani i prikazani u ovome prilogu važni su za ocjenu dosegnute razine društveno-gospodarske razvijenosti Hrvatske, ali i regionalnih aspekata toga razvoja s obzirom na znakovite razlike koje u vrijednosti pojedinih indikatora postoje među hrvatskim županijama. Kako u ovoj analizi, zbog metodoloških razloga, nije u obzir uzet trend u razvoju pojedinih indikatora (s iznimkom promjene broja stanovnika), nego je prikazano samo stanje evidentirano popisom stanovništva 2001. godine, nije bilo moguće u cijelosti sagledati korelacijsku povezanost sociodemografskih indikatora i ekonomske razvijenosti. Važnije je bilo usporediti županije međusobno, kao i s hrvatskim prosjekom, kako bi se dobila barem orijentacijska slika dosegnute razine ekonomske razvijenosti, tj. kako bi utvrdili svo-

jevrsnu hijerarhijsku strukturu ("rang-listu") županija s obzirom na društveno-gospodarsku razvijenost.

Kao reprezentativni sociodemografski indikatori na razini Hrvatske i županija izdvojeni su: indeks promjene broja stanovnika između 1991. i 2001. godine, indeks starenja, koeficijent ukupne dobne ovisnosti, opća stopa aktivnosti ukupnog stanovništva, stopa zaposlenosti, stopa nezaposlenosti i "indeks obrazovanosti". Rangirajući županije prema navedenim indikatorima, može se ustanoviti njihova hijerarhija, s dvama jasno istaknutim polovima: Međimurskom i Šibensko-kninskom županijom. Prema većini izdvojenih sociodemografskih indikatora, naročito s obzirom na opću stopu aktivnosti, indeks starenja te stopu zaposlenosti i nezaposlenosti, Međimurska se županija može apostrofirati kao županija s najvišom dosegnutom razinom društveno-gospodarske razvijenosti, i to kako u odnosu na druge hrvatske županije, tako i u odnosu na cijelu Hrvatsku. Daleko smo od toga da temeljem analiziranih pokazatelja tvrdimo kako je Međimurska županija ekonomski razvijena županija, ali se za nju može tvrditi da je u odnosu na druge hrvatske županije razvijenija. Uz Međimursku županiju, u prvoj se polovini ljestvice (s prosjekom ispod 10), nalaze još samo Zagrebačka, Istarska, Varaždinska, Krapinsko-zagorska, Koprivničko-križevačka, Primorsko-goranska i Bjelovarsko-bilogorska županija te Grad Zagreb. U srednjem dijelu ljestvice (prosjeck između 10 i 15) nalaze se Splitsko-dalmatinska, Dubrovačko-neretvanska, Osječko-baranjska, Brodsko-posavska, Virovitičko-podravska, Požeško-slavonska, Karlovačka i Vukovarsko-srijemska županija. Konačno, u donjem dijelu ljestvice nalaze se županije u kojima analizirani sociodemografski indikatoru upućuju na bitno nižu razinu društveno-gospodarske razvijenosti. Riječ je o Zadarskoj, Sisačko-moslavačkoj, Ličko-senjskoj i Šibensko-kninskoj županiji.

LITERATURA

- Akrap, Anđelko (1998) Saldo migracija Republike Hrvatske i županija 1971.–1981. i 1981.–1991. za ukupno stanovništvo i stanovništvo u zemlji, u I. Lajić (ur) **Migracije u Hrvatskoj – regionalni pristup**, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.
- Gelo, Jakov (2004) Kretanje broja rezidencijalnoga (boravećeg) stanovništva Hrvatske u 20. stoljeću, **Društvena istraživanja**, god. 13, br. 4–5 (72–73), 653–674.
- Kerovec, Nada (2002) Temeljne sociodemografske i razvojne odrednice Međimurja, u: D. Čengić (ur) **Poduzetništvo u Međimurju i novi razvojni izazovi**, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Klemenčić, Mladen (1990) Postupak vrednovanja dobnog sastava stanovništva, **Radovi**, br. 25, 73–80.
- Nejašmić, Ivo (2003) Značajke biološkog (demografskog) sastava stanovništva Hrvatske, **Hrvatski geografski glasnik**, god. 65, br. 2, 29–54.
- Nejašmić, Ivo (2005) Značaj demografskih resursa u regionalnom razvoju Hrvatske, u: M. Ilić (ur.) **Problemi regionalnog razvoja Hrvatske i susjednih zemalja**, Zbornik radova, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb, 215–222.
- Pejnović, Dane (2004) Depopulacija županija i disparitet u regionalnom razvoju Hrvatske, **Društvena istraživanja**, god. 13, br. 4–5 (72–73), 701–726.
- Wertheimer-Baletić, Alica (1996) Specifičnosti demografskog razvitka u Hrvatskoj i njegove socio-ekonomske implikacije, **Revija za socijalnu politiku**, god. III., br. 3–4,
- Wertheimer-Baletić, Alica (1999) **Stanovništvo i razvoj**, Zagreb: MATE, Biblioteka Gospodarska misao.
- Wertheimer-Baletić, Alica (2004) Depopulacija i starenje stanovništva – temeljni demografski procesi u Hrvatskoj, **Društvena istraživanja**, god. 13, br. 4–5 (72–73), 631–652.
- Živić, Dražen (1999) Promjene u dinamici i razmještanju prognaničko-izbjegličkog kontingenta u Republici Hrvatskoj od sredine 1991. do sredine 1998. godine, **Društvena istraživanja**, god. 8, br. 5–6 (43–44), 767–792.
- Živić, Dražen; Pokos, Nenad (2004) Demografski gubitci tijekom domovinskog rata kao odrednica depopulacije Hrvatske (1991–2001) **Društvena istraživanja**, god. 13, br. 4–5 (72–73), 727–750.

CHOSEN SOCIO – DEMOGRAPHIC INDICATORS OF THE DEVELOPMENT OF CROATIA AND CROATIAN COUNTIES

DRAŽEN ŽIVIĆ

Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

NENAD POKOS

Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

The processes and trends in the population development (especially in structural development) became the very important determinant of the economic development. Those processes are also relatively reliable indicators of total socio – economic development in certain region. Socio – economic indicators, analysed and shown in this paper are important for evaluation of the reached level of socio – economic development of Croatia. The mentioned indicators are also important for the evaluation of regional socio – economic development of Croatia, due to significant differences in certain indicators among Croatian counties. The following representative socio – demographic indicators for both, Croatia in general and Croatian counties are selected: index of population change for the period 1991 – 2001, index of ageing, coefficient of total age dependence, general rate of activity of total population, employment rate, unemployment rate and “index of education”. By ranking the counties according to the mentioned indicators, the hierarchy with two clearly defined poles can be established. Those poles are Međimurje county and Šibenik – Knin county. With the consideration of the most of selected socio – economic indicators, especially general activity rate, index of ageing and rates of employment and unemployment, the county of Međimurje can be shown as the county with the highest level of socio – economic development, in relation to other Croatian counties, as well as to Croatia in general.

Key Words: CROATIA, COUNTIES, POPULATION, INDICATORS, ECONOMIC DEVELOPMENT